

INFLUENȚA TRADUCERILOR DIN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA ASUPRA LIMBII ROMÂNE LITERARE (*BALADELE* LUI VICTOR HUGO ÎN TRADUCEREA LUI CONSTANTIN NEGRUZZI)

Elena PETREA

U.S.A.M.V. Iași

e-mail: ela_florea@yahoo.com

Beyond the divergences of opinions, almost all the researches analysing the activity of Constantin Negruzzi as a translator have appreciated the importance of the Romanian version of Victor Hugo's Ballads pointing out its influence during that period of time on the evolution of the literary Romanian language towards modernity. Reading attentively Constantin Negruzzi's translation and using the most complete Romanian and French dictionaries, there have been identified the neologisms introduced in Romanian versions in successive editions, laying stress on the following directions of study: semantic assimilation, phonetical adaptation, morphological framing. The comparative analysis of the successive lines of the same text is compulsory for the researcher, who may thus establish the evolution level of a certain writer, determining at the same time certain tendencies of the vocabulary development of the literary Romanian language from the 19th century. The numerous examples of neologisms extracted from the text which have been preserved till now in the vocabulary of the Romanian language with the form introduced by Negruzzi represent an incontestable proof of his extraordinary sense of language, and the importance of the phenomenon at that time.

Keywords: *literary Romanian language, translations from French literature, Constantin Negruzzi, Victor Hugo.*

„A vorbi de Negruzzi în calitate de traducător al lui Hugo înseamnă a vorbi de oameni iluștri (des grands) care îi traduc pe cei iluștri, și în special de scriitori care îi traduc pe contemporanii lor...Pe de altă parte, a vorbi în secolul al XXI-lea de traduceri făcute de Negruzzi în prima jumătate a secolului al XIX-lea înseamnă a sublinia aspecte de pionierat și de caducitate dar și de actualitate a versiunilor sale.” [3,p.101]

Dintre toate traduceri realizate de C.Negruzzi din opera lui Victor Hugo, atenția criticilor literari și a specialiștilor în traductologie s-a oprit cel mai adesea la **Balade**, deși părerile au fost de multe ori diferite. Publicate mai întâi în *Albina românească* din 1839, Baladele hugoliene în traducerea lui C.Negruzzi vor apărea în volum în 1845: **Balade de Victor Hugo**. Traduse de C.Negruzzi, Iași, la Cantora Foaiei sătești, și apoi în 1863: **Victor Hugo, Balade**. Traduse de Const.Negruzzi, Iasi, Tipografia Bermann-Pileski. Al.Piru aprecia că versiunea este “izbutită din

toate punctele de vedere. [...] Dificultatea pentru Negruzzi era nu numai de a oferi publicului românesc un corespondent al lumii fantastice hugoliene [...], dar și de a supune limba română unor forme prozodice complicate, încă neexercitate. Fără să ajungă la creații echivalente, Negruzzi dă adesea dovadă de îndemânare și, în orice caz, face eforturi de fidelitate față de prototip, demne de toată lauda.”[8, p.36-37] La finalul studiului său, deși îl acuză pe traducător de a fi supraestimat mijloacele lingvistice la îndemâna limbii noastre la epoca respectivă, C.D.Papastate recunoaște că “meritul lui C.Negruzzi este imens pentru efortul de a fi încercat să mlădieze limba românească, la epoca respectivă, punând-o de acord cu armonia și bogăția lexicală a unora dintre capodoperele literaturii universale. Și prin aceasta, traducerea **Baladelor** lui V.Hugo constituie un pas înainte demn de luat în seamă în munca de desăvârșire și îmbogățire a limbii și versificației românești.”[6, p.122] Liviu Leonte consideră că gestul negruzgian își câștigă valoarea prin dimensiunea sa de pionierat [4, p.92-93] Criticul literar apreciază ca meritorie operația lui Negruzzi de adaptare, prin care sunt eliminați termenii proprii marcați cultural.[4, p.86] Omisiunea numelor reprezentative pentru universul feeric scoțian sub pretext că ele nu spun nimic cititorului român este acuzată de Muguraș Constantinescu: “Rolul unei traduceri este de a transpune “străinătatea” unei culturi într-o alta, de a familiariza cititorul cu o altă cultură decât a sa.”[3, p.108]

Dincolo de o serie de divergențe, putem observa că toți cercetătorii activității de traducător a lui C.Negruzzi sunt de acord în a aprecia importanța versiunii românești a **Baladelor** lui V.Hugo pentru momentul în care se afla limba română literară pe drumul evoluției ei spre modernitate.

MATERIAL ȘI METODĂ

În această secțiune a lucrării noastre ne propunem să analizăm limba traducerilor negruzziene din Victor Hugo sub aspectul neologismelor folosite. Demersul nostru ni s-a părut motivat de o dublă constatare: deși traducerile realizate de C.Negruzzi au făcut obiectul unor cercetări anterioare, autorii lor au insistat asupra comparării metricei, a fidelității/infidelității față de original, cursivitatea exprimării, capacitatea/incapacitatea de a construi omogen frazele etc. Pe de altă parte, citind studiile întreprinse, până în prezent, asupra limbii lui C.Negruzzi și bazându-ne și pe cercetările noastre anterioare[7], am considerat că putem astfel evidenția elemente fundamentale despre aportul scriitorilor clasici în procesul modernizării limbii române literare sub aspectul îmbogățirii lexicului cu termeni noi, împrumutați din alte limbi. Studiul limbii textelor traduse prezintă o importanță deosebită pentru cercetător, care poate astfel sesiza una dintre modalitățile de pătrundere a cuvintelor noi, în condițiile în care este unanim acceptată teza conform căreia “vocabularul este sectorul în care legăturile dintre istoria societății și istoria limbii se manifestă mai vădit și mai direct”[2, p.70]. Prin urmare, ne-am oprit cu investigația noastră la traducerile celor cincisprezece baladele hugoliene, considerate ca fiind cele mai valoroase rezultate ale activității de traducător a lui Const. Negruzzi. În plus, existența mai multor variante succesive publicate sub îngrijirea traducătorului ne-a permis obținerea unor date relevante despre acțiunea conștientă a scriitorului moldovean de îmbogățire a limbii literare, atât prin introducerea de termeni neologici, cât și din punctul de vedere al procesului de adaptare la normele literare.

REZULTATE ȘI DISCUȚII

Citind atent traducerea lui Negruzzi[5] și folosindu-ne de dicționarele mari ale limbii române (DA, DLR, MDA), precum și de dicționare mari ale limbii franceze (Robert, Larousse, Hachette), am identificat un număr de aproximativ 150 de neologisme. Grupându-le în părți de vorbire, obținem următoarele date: - substantive 80%; -adjective 15%; -verbe 5 %. Numărul considerabil de substantive și adjective se explică prin caracterul dominant descriptiv al baladelor. Referitor la originea neologismelor, se observă că cele mai multe sunt neologismele cu etimologie multiplă, explicabilă prin influențele diverse care s-au exercitat asupra limbii române într-o perioadă scurtă de timp: 47% (de ex. *ruină, roză, demon, eremit, ecou, oratoriu, a proteja, univers*, etc.); urmează neologismele de origine franceză: 40% (de ex. *hidos, rang, halebardă, fatal, sulfuros, delicat, gentilom, colosal, vidam, alcov* etc.); de origine latină: 9% (ex.: *glorie, nan, faun, gal, sabat*); de proveniență italiană: 3% (ex.: *dona, intona*); de proveniență germană: *danț*.

Asimilarea semantică a neologismelor

A. Termeni folosiți cu sens propriu: *ruină*: „Când umblu noaptea printre ruine” B1, p.248; *faun*: „Un faun bătrân râdea în peștera pustie” B11, p.274; *cometă*: „Cometele ce pier” B4, p.256.

B. Termeni folosiți cu sens figurat: *casadă*: „...curcubeul se-ntinde cu mărire/ [...] formând cu strălucire/Mărețe și frumoase cascade de cristal” B15, p.302; *vaporos*: „Colo schimbând în aer forma cea vapoasă/Albiul nor se duce...” B15, p.301.

C. Termeni folosiți cu sensuri improprii: *furoare* (rar): „Le păru atunci că iesă lângă dâșii o vâlvoare./Care-ncepe-n brazde-albastre să se-nalțe cu furoare” B8, p.268; *sferă* (rar): „Locul meu e Orientul, sferă mult strălucitoare” B15, p.299.

D. Termeni polisemantici: *diafan*: „C-o diafană și blândă față” B1, p.247, „Aripile-mi diafane” B2, p.251, „Diafanele lui aripi” B14, p.294; *fatal*: „Era oara cea fatală” B8, p.267; „prin o lege mult fatală”, B15, p.299.

E. Termeni cu sensuri învechite: *figă*: „pintre fiți cu frunza lată” B15, p.300; *nan*: „Veniși să-mi vezi undinele/Cu stuh ce se-cunun?/Sau nanii mei ce vesele/Povești ades îmi spun?” B4, p.255; *fugos*: “Vino de privește danțul tinerilor baiadere/ Să vezi cum s-adună seara fugoasele dromadere/Lângă puțul din pustii.” B15, p.300.

Cele câteva exemple pe care le-am reținut sunt suficiente totuși pentru a remarca preocuparea scriitorului de a folosi un vocabular bogat și cât mai sugestiv, adecvat tipului de text la care s-a oprit cu opțiunea de traducere. Negruzzi întrebunțează cu spirit just termenii cu sens fundamental, conștient de faptul că aceștia trebuie introduși în limba română o dată cu obiectele și noțiunile noi pe care le denumesc. Prezența cuvintelor cu sensuri figurate și a celor polisemantice ne arată un traducător atent la construcția imaginilor artistice. Negruzzi nu a respectat afirmațiile sale teoretice și a recurs la neologism chiar și atunci când limba română îi punea la dispoziție un termen din fondul vechi sau popular la fel de/mai expresiv.

Vocabularul traducerilor baladelor cuprinde puțini termeni neologici care și-au pierdut actualitatea; cititorul modern se află în fața unor texte pe care le poate citi cu multă ușurință. Prezența unor cuvinte ca: *figi, verdură, fugos*, dar și *prevot, guli, falen, normandez*, dintre care ultimele trei sunt rezultatul preluării ca atare a cuvântului francez (în variantă orală sau scrisă), termeni care s-au păstrat cu mențiunea „învechit” sau nu au fost acceptați de limba literară, pot fi o dovadă a puternicei influențe franceze și a inexistenței unor norme stabilite în limba literară. Aceste ocurențe sunt, așa cum am spus, rare și dovedesc siguranța cu care Negruzzi a știut să discearnă în folosirea adecvată a termenilor.

Aspectul fonetic al neologismelor

Neologismele prezintă numeroase variante fonetice, explicabile prin proveniența aceluiași termen prin filiere diferite, prin vechimea lor în limbă, dar, mai ales, prin lipsa unor norme de adaptare bine stabilite care ar fi înlăturat formele fluctuante. Semnalăm câteva particularități fonetice: formele „undin” (B2, p.250) și „undină” (B4, p.255) pentru „ondină”, forme explicabile probabil prin analogie cu „undă” (fr. „onde”); variantele „echo” și „eho”; termenul „pagiu” (explicabil prin tendința de a latiniza sau de a italianiza); forma „protegează”, datorată grafiei etimoanelor francez, italian, latin; cuvântul „orizon” care redă aspectul sonor al etimonului său francez; ezitățile multiple în transcrierea termenului „burgrav”/”bulgraf”/”burgraf”; formă astăzi rară „ermit” pentru „eremit” și „sabaș” din prima variantă pentru „sabat”, prima fiind o formă astăzi considerată învechită, regională.

Aspectul morfologic al neologismelor

După cum am precizat și la adaptarea fonetică a neologismelor, epoca în care C.Negruzzi traduce baladele hugoliene a fost marcată de ezitări, ceea ce explică termenii neologici cu forma fonetică și morfologică improprie, dar și meritul traducătorului de a fi folosit (uneori, prin revizuire) mult mai multe neologisme cu aspectul lor modern.

Substantivul: a) Genul: am întâlnit o serie de termeni care sunt folosiți fie la genul masculin/neutru pentru feminin, fie invers. Iată câteva exemple pentru prima situație considerată: „fantom”, „undin” (dar apare și „undină”); în al doilea caz, am identificat: „suvénire” (în expresia „în suvenire”), „o murmură”, „duca” (dar și „duce”), „platană”. b) Numărul: unele substantive neologice apar la plural neutru cu desinența –uri: „fantomuri”, „gnomuri”, „torneruri” (și azi avem plural în –e și -uri), „monstruri”, precum și „catacomburi”. Dar geniul negruzgian a folosit și: „ranguri”, „demoni” sau „alcovuri” (astăzi, forma „alcoave” este considerată învechită). Să mai notăm formele de plural „sale” pentru „săli”, „ordini” pentru „ordine” sau „templile”.

Verbul: am reținut în această secțiune folosirea unor forme sufixate, acolo unde limba actuală conjugă fără sufix: (ea) acordează, (ea) ordonează; dar apar și forme corecte: (tu) protegează, (el) intonează.

Comparând variantele traducerilor *Baladelor* tipărite succesiv, am notat înlocuirea de către traducător a termenilor vechi sau populari cu un neologism, care circula deja în limbă sau a cărui primă atestare o găsim în scrierile negruzziene.

Dăm în continuare câteva exemple de modificări ale materialului lexical folosit în prima versiune tipărită:

(B1, p.247) a porunci → a ordona: „Ea mă îndeamnă cătră cântare,/Îmi poruncește ca să adun”- „Ea mă îndeamnă cătră cântare,/Îmi ordonează ca să adun”

(B2, p.251) limpezi → diafane: „Ale mele aripi limpezi” -”Aripile-mi diafane”

(B3, p.252) slavă → glorie: „Și pentru-amor și slavă în viață se lupta”-”Și pentru-amor și glorie se lupta”

(B6, p.260, 261) supus → vasal: „Domnul duce de Bretani/Aduna.../Supușii săi mari și mici”- „Domnul duce de Bretani/Aduna.../Vasalii săi mari și mici”

(B9, p.271) fluture → falen: „Ochii cei plini de lumină/Fluturului zburător”- „Ochii cei plini de lumină/Falenui zburător”

(B12, p.282) domn → vidam: „Îmblă domnul de Conflan” →”Că vidamul de Conflans”

(B13, p.292) veșnic → etern: „Focul ce arde-n a lui gură/Este și vecinic și nestâns”- „Focul ce arde-ntr-a lui gură/Este etern, este nestins”

(B14, p.295) paturi → alcovuri: „Peste paturi de Smara”- „Prin alcovuri de Smarra”

(B15, p.298) a sluji → a servi: „Lumea aceea...mie-mi slujește”- „mie-mi servește”

(B15, p.299) peșteră → grotă: „Peșteri de scoice am pe sub maluri”- „Grote de scoice...”

(B15, p.302) capelă → templu: „Noi vechi căpești deschidem”- „Noi templele deschidem”

Întrebarea firească pe care ne-o putem pune este: *de ce a introdus Negruzzi aceste neologisme și în ce măsură opțiunea sa a fost justă?*

În unele situații, traducătorul folosește în versiunea revăzută un termen pe care limba română literară nu l-a păstrat sau, dacă l-a păstrat, astăzi acesta apare în dicționare cu mențiunea „învechit”: este cazul lui „falen” folosit în loc de „fluture”, cf.fr. „phalène”= (entom.) numele mai multor specii de fluturi dăunători; „șir” a fost înlocuit cu „rang” după fr. „rang”=rând, șir.

În multe dintre cazuri, sferile semantice ale celor doi termeni se intersectează, ajungând până la includerea unui între sensurile celuilalt: „capelă” și „templu” au în comun semele[1]: /edificiu destinat practicării cultului religios/, /loc de rugăciune/, iar semele diferențiatore sunt: pentru „capelă” /spațiu mic/, /cult creștin/, pentru „templu” /spațiu larg, monumental/, /cult islamic/. „Pat” și „alcov” au în comun semele /spațiu pentru odihnă/, dar, prin extensie de sens, „alcov” a ajuns să desemneze și primul termen (relație hiperonimică). Adjectivele „limpede” și „diafan” au în comun semele /caracteristică/, /referitoare la grosime/, /lasă să străbată lumina/, dar cel de-al doilea termen a dobândit semele diferențiatore cu valoare stilistică figurată „ușor”, „delicat”, care, în contextul analizat de noi, îi justifică folosirea. În majoritatea cazurilor însă, termenul neologic se suprapune ca semnificație peste cuvântul vechi, cei doi fiind substituibili în contextul considerat sau în alt context: de exemplu, adjectivele „veșnic” și „etern” au semele comune

/calitate adjectivală/, /referitoare la/ /atemporalitate/, /divinitate/, /asociere permanentă la ceva sau la cineva/, /monotonie/, /repetitivitate/, ele putându-se înlocui și în expresii: repaus veșnic/etern, fericire veșnică/eternă, a trece la cele veșnice/eterne. Putem totuși identifica folosirea adjectivului „etern” în filozofia idealistă cu sensul „imuabil” sau în expresia „eternul feminin”. Verbele „a porunci” și „a ordona” au în comun semele /acțiune/ /a impune ceva/ / în mod autoritar/. Termenul neologic însă este polisemantic, desemnând și „acțiunea de a aranja într-o succesiune”, iar specializat, în ritualul bisericii catolice, este sinonim cu „a hirotonisi”. În cadrul militar, nu vom spune „colonelul a poruncit” ci „a ordonat”, dar într-un context arhaizant „domnitorul a poruncit”, ceea ce indică marcarea temporală /plus vechime/ a termenului de origine slavă. În textul traducerii, cele două verbe au aceeași semnificație. Deși au în comun semele /cavitate naturală/, /loc ascuns/ termenii „peșteră” și „grotă” nu cunosc aceeași frecvență a întrebuințării, neologismul fiind marcat ca „livresc” de dicționarele limbii române.

CONCLUZII

Analiza comparativă a versiunilor succesive ale aceluiași text se impune ca o necesitate pentru cercetător, care poate stabili astfel linia de evoluție a unui anumit scriitor, dar și determina anumite tendințe ale dezvoltării lexicului limbii române literare în secolul al XIX-lea. Studiarea elementelor lexicale neologice atestate la C. Negruzzi ne permite să punem în evidență rolul important jucat de scriitorul moldovean în procesul modernizării limbii române literare. Cele aproape 150 de neologisme, identificate de noi în traducerea *Baladelor* hugoliene, sunt o dovadă incontestabilă a extraordinarului său simț al limbii, precum și a amplitudinii fenomenului în epocă.

BIBLIOGRAFIE

1. Bidu-Vrânceanu, Angela, Forăscu, Narcisa, 1984 – *Modele de structurare semantică*, Timișoara, Editura Facla.
2. Cazacu, Boris, 1969 – *Probleme ale studierii lexicului*, în *Studii de istoria limbii române literare*, vol. I-II, București, Editura pentru Literatură, vol. I.
3. Constantinescu, Muguraș, 2004 – *Dumas et Hugo traduits par Negruzzi ou la traduction entre pionniérat et caducité*, în vol. colectiv *Dimensions du discours littéraire au XIXe siècle: Hugo, Dumas, Zola*, (coord.) Anca Sîrbu et Liliana Foșalău, Iași, Editions Universitaires “Al.I.Cuza” Iași.
4. Leonte, Liviu, 2003 – *Constantin Negruzzi*, Iași, Editura Alfa.
5. Negruzzi, Constantin, 1984 – *Opere*, București, Editura Minerva, vol. I-III.
6. Papastate, C.D., 1969 – *Costache Negruzzi traducător al “Baladelor” lui Victor Hugo*, în *Limbă și Literatură*, XXI, p.105-122.
7. Petrea, Elena, 2006 – *Constantin Negruzzi, neologizant*, în vol. *Identitatea culturală românească în contextul integrării europene*, Iași, Editura Alfa.
8. Piru, Al., 1966 – *C.Negruzzi*, București, Editura Tineretului.